

УДК 347.94

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ДОКАЗІВ І ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ CORRELATION OF CONCEPTS OF EVIDENCE AND SOURCES OF EVIDENCE

Гусєв О.Ю.,
магістрант

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються питання поняття, юридичної природи та ознак засобів доказування в цивільному процесі. Аналізуються проблеми їх видів і правової регламентації у цивільному процесуальному законодавстві України. На їх основі визначаються спільні та відмінні риси засобів доказування з поняттям доказів, а також окреслюються деякі аспекти їх розмежування.

Ключові слова: цивільний процес, теорія доказування, докази, фактичні дані, засоби доказування, ознаки засобів доказування, процесуальна форма доказів.

В статье рассматриваются вопросы понятия, юридической природы и признаков средств доказывания в гражданском процессе. Анализируются проблемы их видов и правовой регламентации в гражданском процессуальном законодательстве Украины. На их основе определяются общие и отличительные черты средств доказывания с понятием доказательств, а также некоторые аспекты их разграничения.

Ключевые слова: гражданский процесс, теория доказывания, доказательства, фактические данные, средства доказывания, признаки средств доказывания, процессуальная форма доказательств.

The article deals with concept, legal nature and characteristics of sources of evidence in civil proceedings. There is an analysis problems of their types and legal regulation under civil procedural legislation of Ukraine. On this basis there are determined common and distinctive features with concept of evidence, and also outlined problems of demarcation.

Key words: civil litigation, theory of proof, evidence, actual facts, sources of evidence, signs of evidence, procedural form of evidence.

Актуальність теми. Однією з основоположних категорій цивільного процесу вважається поняття засобів доказування. За умов відсутності легальної дефініції цього поняття у фаховій юридичній літературі висловлюються різноманітні точки зору щодо

розуміння їхньої правової природи. Видається, що для більш точного розуміння змісту поняття засобів доказування потрібно провести розмежування цього явища з суміжними. Для цього необхідно визначити співвідношення між поняттями, які виступають ба-

зовими категоріями інституту доказування в цивільному процесі – «докази» та «засоби доказування». Саме ці поняття в науковій літературі часто ототожнюють, плутають, вважаючи їх однопорядковими чи взагалі синонімічними.

Питанням визначення поняття, дослідження правової природи, а також аналізу ознак засобів доказування в різні часи присвячували свої праці С.С. Бичкова, Ю.М. Грошевий, В.В. Комаров, Т.М. Кучер, О.М. Лазько, М.А. Погорецький, І.В. Решетнікова, Т.В. Руда, Т.В. Сахнова, М.М. Стоянов, Р.В. Тертишников, М.К. Треушников, С.Я. Фурса, Д.В. Шкребець, М.Й. Штефан та інші.

Метою даної статті є розкриття сутності природи поняття засобів доказування в цивільному процесі через його співвідношення з поняттям доказів за допомогою аналізу правових норм і сучасних теоретичних підходів до вказаних поняття, а також формулювання на їх основі власних висновків.

Виклад основного матеріалу. Деякі вчені визначають засоби доказування, як перелік видів доказів, передбачених ЦПК, які надаються суду сторонами для підтвердження наявності або відсутності юридичних обставин – підстав позову, заперечень проти позову, доводів та міркувань третіх осіб без самостійних вимог та їх представників, а також на підтвердження вимог і заперечень заявників та заінтересованих осіб та їх представників у справах окремого та наказного провадження. До ознак засобів доказування відносять: 1) процесуальну форму вираження доказів, яка підпорядковується презумпціям доказування та використовується в процесі дослідження фактів і обставин конкретної справи, а також ухвалення законного та обґрунтованого рішення; 2) відповідну класифікацію та регламентацію в ЦПК; 3) допустимість тих чи інших видів засобів доказування, як головна їхня властивість з урахуванням особливостей обставин справи та заявлених особами, які беруть участь у справі, вимог у конкретній справі; 4) вичерпність засобів доказування; 5) змішаний характер природи (інформаційний та речовий) [1, ст. 304]. Видається, що такий підхід ученого має раціональне зерно.

По-перше, оскільки процесуальний характер цивільного судочинства визначає спеціальний режим фіксації, закріплення та пред'явлення доказів через застосування у ЦПК переліку засобів доказування, то слід погодитися з тим, що цивільна процесуальна форма передбачає не лише перелік визначених законом засобів доказування, їх зовнішніх форм, а й порядок їх збирання, залучення у процес, дослідження та оцінювання.

Щодо класифікації, то на законодавчому рівні ч. 2 ст. 57 ЦПК України, не вказуючи прямо на назву загального явища, перераховує види (форми) засобів доказування: 1) пояснення сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків; 2) показання свідків; 3) письмові докази; 4) речові докази, зокрема звуко- і відеозаписи та 5) висновки експертів. У науковій літературі прийнято класифікувати засоби доказування за різними критеріями. Зокрема,

О.М. Лазько в широкому розумінні поняття засобів доказування виділяє такі їх види: 1) пояснення сторін, третіх осіб та їх представників; 2) показання сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідки; 3) показання свідків; 4) письмові докази; 5) речові докази; 6) висновки експерта та 7) електронні носії з розташованою на них інформацією, зокрема звуко- і відеозаписи. У вузькому розумінні поняття засобів доказування автор стверджує, що у кожній цивільній справі можуть бути використані окремі види засобів доказування, перелік яких залежить від характеру конкретного правового спору [2, ст. 3–6].

Стосовно вичерпності переліку засобів доказування, визначеного у ч. 2 ст. 57 ЦПК України, то й тут серед науковців немає одностайної думки. Деякі вчені вважають засоби доказування, перераховані у ч. 2 ст. 57 ЦПК України, вичерпними [3, ст. 35]. Інші стверджують, що перелік засобів доказування, передбачений у ч. 2 ст. 57, вважати вичерпним немає підстав, оскільки, відповідно до аналізу ЦПК, можна дійти висновку про існування й інших засобів доказування [1, ст. 304]. О.М. Лазько вважає, що визначений у ЦПК перелік засобів доказування не лише не є виключним, а й потребує на сьогодні розширення, враховуючи розвиток науки та техніки [2, ст. 8]. І.В. Решетнікова також стверджує, що перелік засобів доказування, сформульований у законі, є вичерпним. Але разом із тим зі змісту інших норм слідує широке тлумачення перерахованих засобів доказування. Так, законні представники також можуть давати пояснення у справі, а юридичні особи беруть участь у процесі завжди через представника тощо [4, ст. 18].

Слід погодитися з думками науковців, які вважають, що перелік засобів доказування є виключним. Видається, що розширеному тлумаченню він не підлягає в силу правової природи суду, як органу державної влади та його процесуальних повноважень, виходячи з наступного. За ч. 2 ст. 6 та ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [5]. За ч. 3 ст. 212 ЦПК України суд здійснює оцінку належності, допустимості та достовірності кожного доказу окремо, а також достатності та взаємного зв'язку доказів у їх сукупності. Звідси, якщо суд не може у своїх діях ні на крок відступати від положень ЦПК, то як він може визнавати допустимими засоби доказування, які не передбачені цим законом? Відповідь є очевидною.

На підтвердження цієї тези можна навести витяг із ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ), яка яскраво ілюструє виключність засобів доказування у цивільному процесі України: «Встановлюючи факт, що народний депутат України ОСОБА_4 був взагалі відсутній при голосуванні законів 16 січня 2014 року та не голосував за них, суд першої інстанції посилався на заяви від 17 квітня 2015 року ОСОБА_7 та ОСОБА_8, які посвідчені приватним нотаріусом Київського міського нотаріального округу ОСОБА_9, стосовно того,

що ОСОБА_4 в період часу з 11.30 год. до 12.40 год. перебував разом з ОСОБА_7 та ОСОБА_8 за адресою: АДРЕСА_1, та підтверджують, що він не перебував у приміщенні залу засідань ВРУ, яке розташоване за адресою: м. Київ, вул. Грушевського, 5. Такі висновки суду першої інстанції колегією суддів не прийняті з посиланням на норми ст. ст. 57, 60, 61, 212, 180 ЦПК України, оскільки не є належними доказами у справі пояснення сторін, третіх осіб, їхніх представників, які отримані не за процедурою допиту свідків, і такі пояснення не можуть використовуватися як засіб доказування» [6]. У цьому прикладі можна побачити, як заінтересовані особи в суді першої інстанції намагалися довести вказаний факт, подавши до суду в якості показань свідків заяви, на яких нотаріусом засвідчено справжність підпису. Проте цивільне процесуальне законодавство України такої форми показань свідків не передбачає, на що і було вказано колегією суддів ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Водночас варто також погодитися з думкою про необхідність розширення переліку нормативно визначених у ч. 2 ст. 57 засобів доказування. Це обґрунтовується появою нових способів передачі інформації в часі та просторі, а також активним поширенням і застосуванням досягнень науково-технічного прогресу в суспільних відносинах. Мова йде, в першу чергу, про технології передачі інформації в цифровій формі. Тому слід підтримати думки науковців щодо внесення зміни до ст. 57 ЦПК України та додати до вже закріплених джерел доказів електронні засоби доказування.

Щодо безпосереднього співвідношення доказів і засобів доказування, то деякі вчені розкривають поняття доказів через поняття засобів доказування, тим самим ототожнюючи їх (напр., В.В. Маташова). Інші – розмежовують, зазначаючи, що ці поняття є взаємозалежними та перебувають у нерозривному зв'язку (напр., М.С. Шакар'ян, Д.М. Чечот, В.А. Мусіна). Окремі вчені навіть виділяють критерії, за якими здійснюється поділ між цими поняттями, і відносять конкретні їх види до цих груп (напр., С.Я. Фурса, Т.В. Цюра) [7, ст. 83; 8, ст. 422].

Так, С.Я. Фурса вважає, що докази є елементами засобів доказування. Докази, на її думку, можуть мати інформаційний, речовий або змішаний характер і повинні відповідати вимогам допустимості, що висуваються до засобів доказування та належності до цієї справи, а також мають бути отримані відповідно до вимог ЦПК та інших нормативних актів [1, ст. 304].

О.М. Лазько пропонує розглядати засоби доказування, як більш широке поняття, ніж докази, що являє собою умовно структуровану систему доказів, яка не має чітких меж, оскільки мусить допускати всі можливі докази, що вже мають застосування у судовій практиці, а також ті, які можуть бути застосовані згідно з принципом свободи в наданні суду доказів, закріплених у ст. 129 Конституції України. У той же час доказом може стати лише той носій інформації, який був допущений судом як такий [2, ст. 3–4].

Вбачається, що проблеми розмежуванням понять «докази» і «засоби доказування» викликані кількома причинами. По-перше, у теорії процесуальних

наук досі не достатньо уваги приділено розмежуванню понять «докази» і «судові докази». Т.В. Сахнова стверджує, інформація, яку надають суду зацікавлені особи, набуває статусу судового доказу лише в ході судового пізнання. Також у судовому процесі мінливим є предмет доказування, а це впливає й на пізнання судових аргументів (доказів). Отже, судовий доказ, щоб стати таким, вимагає пізнання самого себе. Саме цій меті служать закріплені законом ознаки судового доказу (належність і допустимість). Якщо інформація, представлена в суд у тій чи іншій формі, відповідає їм, суд визнає її доказом [9, ст. 320].

Видається, що відмінність між поняттями доказів і судових доказів полягає в тому, що останні наділені ознакою допустимості, внаслідок чого вони можуть бути визнані судом в якості доказів (у законодавчому розумінні терміну). «Позасудовий» доказ може відповідати вимогам належності, достатності та достовірності, але за браком властивості допустимості він не може бути покладений судом в основу судового рішення. Звідси впливає інша відмінність доказів і судових доказів – визнання. Останні слід вважати такими, що вже пройшли етап оцінки судом і прийняті в якості доказів у справі.

Другою причиною, через яку зміст понять доказів і засобів доказування змішують, є те, що в юридичній літературі не прийнято чітко та однозначно говорити про структуру поняття доказів і виділяти її складові. Більшість науковців структурними елементами доказів називають зміст і форму. Тобто, фактичні дані як зміст і засіб доказування як форму закріплення та передачі такої інформації. Здається, якби вчені однозначно стверджували, що поняття доказу має два складових елементи (зміст і форму), то змішування цих понять мало б менший ступінь [10, ст. 264].

Третьою причиною можна назвати відсутність будь-якого законодавчого регулювання з приводу спірних понять. Так, ст. 57 ЦПК України, що має назву «Докази», в ч. 1 вказує, що доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. В ч. 2 ст. 57 ЦПК зазначається: «Ці дані встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів». Отже, можна побачити, що законодавець не вказує конкретну назву родового поняття для пояснень, показань, письмових і речових доказів, а також висновків експертів. Це призводить до того, що в теорії цивільного процесуального права науковці об'єднують їх усіх в єдине поняття «засоби доказування».

Водночас у ч. 2 ст. 59 ЦПК України («Допустимість доказів») законодавець стверджує: «Обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування». З цього незначного речення випливають деякі логічні та змістовні проблеми.

Логічна проблема ч. 2 ст. 59 полягає в тому, що виходячи з назви статті, можна припустити, що допустимим має бути сам доказ. Але, як відомо, вимога допустимості висувається лише до засобу доказування, як елемента судового доказу, а не до всього поняття доказу. Отже, можна лише здогадуватися, чи то законодавець допустився термінологічної помилки, «обізвавши» засіб доказування доказом, чи то він все-таки вважає доказ єдиним комплексним поняттям, яке складається з кількох частин, одна з яких має відповідати вимозі допустимості.

Суть змістовної проблеми норми права, вміщеної у ч. 2 ст. 59 ЦПК, розкривається шляхом системного її тлумачення з ч. 1 ст. 57 ЦПК. Зміст норми ч. 2 ст. 59 ЦПК можна розуміти так, що обставини цивільної справи в суді мають підтверджуватися засобами доказування. Проте зрозуміло, що факти та обставини можуть підтверджуватися лише інформацією про їхню істинність, зафіксованою у певних формах (засобах доказування), але не самими формами. Так, ч. 1 ст. 57 ЦПК більш коректно встановлює, що суд встановлює наявність або відсутність обставин за допомогою доказів (під якими законодавець розуміє фактичні дані, тобто інформацію про факти та обставини), а не засобів доказування.

Слід вважати, що відповідно до розуміння поняття доказів, як складного явища, факти та обставини справи можуть підтверджуватися лише змістовною складовою доказів. Звідси положення статей 57, 58 і 59 ЦПК України потребують внесення змін. Якби законодавець у ч. 1 ст. 57 ЦПК дав визначення поняття доказу, яке б ясно показувало його структуру, в ч. 2 ст. 57 перерахував усі можливі засоби доказування, застосування яких можливе в цивільному судочинстві, а в ст. 58 і 59 ЦПК України визначив ознаки (вимоги до) змістовної, формальної сторін поняття доказів і процесуального порядку їх одержання (належності та допустимості), то дана проблема не набула б такого розмаху.

Принагідно варто зазначити, що ч. 2 ст. 59 – це єдина норма ЦПК України, де було вжито поняття «засоби доказування». Для порівняння, ч. 2 ст. 178 ЦПК Республіки Білорусь прямо вказує: «До засобів доказування відносяться пояснення сторін та інших юридично заінтересованих у вирішенні справи осіб, показання свідків, письмові та речові докази, висновки експертів, а також інші носії інформації, якщо з їх допомогою можна отримати відомості про факти, що мають значення для правильного вирішення справи» [11]. Звідси видається, що ЦПК України потребує суттєвих змін у частині запровадження норм-дефініцій для ключових понять інституту доказування.

Повертаючись до проблеми співвідношення термінів «докази» та «засоби доказування», четвертим недоліком, що веде до їх змішування, можна вказати те, що законодавець не дотримався єдиного підходу до розуміння поняття доказів не лише в межах ЦПК України, а й поза ним – у матеріальному праві, використавши у різних нормативно-правових актах різні терміни. Так, у ч. 2 ст. 40 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) закріплено, що якщо від

часу виникнення недієздатності залежить визнання недійсним шлюбу, договору або іншого правочину, суд з урахуванням висновку судово-психіатричної експертизи та інших доказів щодо психічного стану особи може визначити у своєму рішенні день, з якого вона визнається недієздатною; у ч. 1 ст. 218 ЦК України передбачено, що заперечення однією зі сторін факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин може доводитися письмовими доказами, засобами аудіо-, відеозапису та іншими доказами. Тут термін «доказ» ототожнюється з поняттям засобів доказування. Водночас у ч. 4 ст. 306 ЦК України передбачено, що кореспонденція, яка стосується фізичної особи, може бути долучена до судової справи лише у разі, якщо в ній містяться докази, що мають значення для вирішення справи. Звідси випливає, що доказом є лише інформація про певні обставини, які є предметом спору в конкретній справі, а форма їх закріплення виступає засобом доказування [7, ст. 84]. Як бачимо, навіть у межах одного нормативно-правового акта законодавець не зміг втілити єдиного підходу до тлумачення одного й того ж терміну.

Класик науки цивільного процесу М.К. Треушніков з цього приводу вказує, що дії, що були вчинені, та дії, що відбулися, знаходять своє відображення в об'єктах живої або неживої природи у різній формі. Ці об'єкти стають носіями (джерелами) інформації про ці дії та події. Джерелами інформації про факти виступатимуть люди, предмети, документи та ін. [10, с. 263].

Разом із тим відомості про факти з тих чи інших джерел не можуть вилучатися судом у довільному порядку. Закон суворо регламентує форму, в якій ці відомості повинні бути отримані, а саме в процесуальній формі пояснень сторін і третіх осіб, показань свідків, письмових і речових доказів, аудіо- і відеозаписів, висновків експертів. Відомості про факти, отримані в іншій, не передбаченій законом процесуальній формі, не можуть бути використані для встановлення фактичних обставин справи та обґрунтування висновків суду про ці обставини. Саме наявність процесуальної форми є відмінною ознакою судових доказів, що дозволяє відмежувати їх від доказів несудових.

Висновки. Отже, на основі окреслених проблем правового регулювання доказів і засобів доказування потребують подальшого вивчення питання понятійно-категоріального апарату інституту доказування в цивільному процесі та внесення відповідних змін до цивільного процесуального законодавства.

Засоби доказування пропонується визначити, як передбачені законодавством засоби фіксації, об'єктивації та збереження інформації про факти та обставини, які мають значення для вирішення справи, що використовуються під час збирання, подання, дослідження та оцінки доказів.

До ознак засобів доказування слід відносити такі: 1) зовнішня процесуальна форма об'єктивації інформації про факти та обставини, які мають значення для вирішення справи; 2) засіб (інструмент)

фіксації та передачі закріпленої в цьому інформації; 3) регламентуються нормами права (не лише процесуального, але й матеріального); 4) повинні відповідати всім вимогам принципу допустимості;

5) вичерпність видів (форм), передбачених у ЦПК; 6) змішаний характер природи (інформаційний і речовий); 7) є невід'ємною складовою поняття судових доказів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фурса С.Я., Фурса Є.І., Щербак С.В. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. / За заг. ред. С.Я. Фурси. – К.: Видавець – С.Я. Фурса: КНТ, 2010. – Т. 1. – 1044 с.
2. Лазько О.М. Засоби доказування у цивільному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О.М. Лазько; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2013. – 18 с.
3. Кучер Т.М. Докази та засоби доказування у цивільному процесі: теоретичний зміст на практичне застосування / Т.М. Кучер // Юриспруденція: теорія і практика. – 2011. – № 7 (81). – С. 34–39.
4. Решетникова И.В. Справочник по доказыванию в гражданском судопроизводстве / [С.Л. Дегтярев и др.]; под ред. И.В. Решетниковой. – 5-е изд., доп. и перераб. – М.: Норма, 2011. – 495 с.
5. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у справі № 6-29976ск15 від 13 січня 2016 року / Д.Д. Луспеник, В.І. Журавель, О.В. Закропивний, В.А. Черненко, С.П. Штелик. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55053418>.
7. Кучер Т.М. Докази та доказування: співвідношення понять / Т.М. Кучер // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 3 (7). – С. 83–93.
8. Ніколаєць Ю.О. До питання розмежування понять докази та доказування у цивільному процесі // Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (30 берез. 2012 р) / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, юрид. ф-т; [уклад.: І.С. Сахарук (голова) та ін.; редкол.: І.С. Гриценко (голова) та ін.]. – К.: Принт-Сервіс, 2014. – 472 с.
9. Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса. Теоретические начала и основные институты [текст]: [учеб. пособие] / Т.В. Сахнова. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 676 с.
10. Гражданский процесс: учебник / Под ред. М.К. Треушникова. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2014. – 960 с.
11. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь от 11 января 1999 года. З наступними змінами і доповненнями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.etalonline.by/Default.aspx?type=text®num=HK9900238#lo ad_text_pone_1_1 (дата звернення 10.03.2016). – Назва з екрана.